

UDK 811.163.42'36(091)
UDK 811.163.42'36'18" Voltić, J.
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 9. IX. 2008.
Prihvaćen za tisak 17. XII. 2008.

Darija Gabrić-Bagarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dgabric@ihjj.hr

GRAMMATICA ILLIRICA JOSIPA VOLTIGGIJA (1803.)

U radu se analizira struktura Voltiggijeve aneksne gramatike s obzirom na ovisnost o Della Belli i Lanosoviću.

Objašnjava se trojezičnost gramatike novim podacima o naručitelju rječnika. Procjenjuje se autorov samostalni prinos i odnos prema književnojezičnoj i gramatičkoj tradiciji.

Većina hrvatskih dopreporodnih gramatika nastala je iz praktičnih potreba, kao odgovor na određene kulturne ili prosvjetne zahtjeve. Većina dopreporodnih rječnika također svoju pojavu duguje određenoj „društvenoj narudžbi“, uglavnom potrebi da stranci, misionari, svećenici ili studenti nauče dobro hrvatski, ali i koji strani jezik. Stari leksikografi uočili su već u vrijeme jezikoslovnih početaka potrebu povezivanja rječnika i gramatike određenoga jezika, pa su svojim rječnicima dodavali opširnije ili sažetije gramatičke opise. Stoga je većina takvih priručnika, osim Kašićeve i koje mlađe gramatike, uglavnom funkcionirala kao aneksna gramatika uz višejezičnike. Nije stoga neobično da gramatička djelca ostanu u sjeni velikih rječnika. Bila je to sudbina i Voltiggijeve hrvatske gramatike. Dok su Mikaljina hrvatski pisana *Gramatika talijanska ukratko*, pridodana trojezičnom rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1649./51.) i Della Bellini *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, uz *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.), bile predmet znanstvenoga interesa, analizirane i procjenjivane, izdavane pretiskom, Voltiggijeva gramatika nije dobila cjelovit opis. O Voltiggijevu gramatičkome radu postoje uopćene ocjene unutar prikaza njegova ukupnoga djelovanja ili u okviru rasprava o drugim starim gramatičarima na razini usporedbe gramatičke strukture i pogleda na grafiju i književ-

ni jezik (Tafra 1993: 18). U najnovije vrijeme posvetila joj je nepunu stranicu S. Ham u knjizi *Povijest hrvatskih gramatika* (Ham 2006: 48). Vince u svojem opsežnom djelu *Putovima hrvatskoga književnog jezika* tu gramatiku spominje samo u bilješci, gdje – neočekivano – raspravlja sa Sekulićem o vrijednosti toga Voltiggijeva priručnika (Vince 1978: 162–163).

Naslov *Ricoslovnik (Vocabolario, Wörterbuch) illiricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom ili pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriana* (Beč, 1803.) jasno govori da je rječniku dodana gramatika. Ne vidi se iz naslova rječnika koji jezik gramatika opisuje pa je to možda razlog njezine marginalizacije.

Josip Voltiggi (Voltić) bio je u Beču privatni učitelj¹. Jedan od njegovih učenika bio je baron Francesco Maria di Carnea Steffaneo, carski opunomoćenik za Istru, Dalmaciju i Albaniju. Učeni Europljanin shvatio je da za uspješno djelovanje u tim krajevima mora svladati jezik pa je predložio Voltiggiju da mu izradi rječnik. Voltiggi se odazvao toj ponudi i izradio, vjerojatno, najprije rječnik, a onda kao iskusan pedagog zaključio da je time samo djelomično pomogao svomu naručitelju, te je izradio i gramatiku naslovljenu *Grammatica illirica*. Trojezičnost i rječnika i *Grammatike* objašnjava se činjenicom da je F. M. di Carnea Steffaneo bio podrijetlom Talijan, što se u kroatističkoj literaturi nigdje ne spominje. Taj podatak nudi Voltiggi u predgovoru u kojem naručitelja naziva «cavaliere italiano». Nije manje važan za izbor talijanskoga jezika ni podatak da je službeni jezik u krajevima Steffaneova djelovanja bio talijanski.

U trojezičnome talijansko-njemačko-latinskom predgovoru rječniku Voltiggi iznosi dosta zanimljivih opažanja. U talijanskome i njemačkome tekstu, apsolutno identičnima, određuje prostor tzv. Ilirika i ističe proširenost «ilirskoga» jezika i njegovu višenarječnost. Voltiggi je uvjeren da je znanje ilirskoga jezika nužno trgovcima, putnicima, vojnicima i činovnicima, pa njegovo «jedinствeno» djelo («einzigem», «il primo di questa sorta»), spoj rječnika i grammatike, služi toj svrsi. Latinska verzija predgovora, znatno šira od druge dvije, pisana je, prema autorovim riječima, za učeni europski svijet, za intelektualce raznih nacija. Voltiggi se osvrće na postojeće hrvatske rječnike (Della Bella, Belostenec, Jambrešić) i smatra ih neprikladnim za učenje jezika. Objašnjava da se posebnost i prvenstvo njegova rječnika sastoji u tome što je hrvatski polazni jezik. Naravno da ne može zaobići Mikaljin i Habledićev rječnik, također s hrvatskim na lijevoj strani, ali ih ne može preporučiti «jer nisu opsežni» i pisani su starom grafijom. Primjedbu o neprikladnosti grafije dijelom možemo pri-

¹ Voltiggi je rođen 1750. u Tinjanu u Istri, studirao u Beču pravo, iz političkih razloga nije dobio državnu službu pa je radio kao privatni učitelj. Umro je u Beču 1825.

hvatiti, no prigovor da rječnici nisu opsežni uopće ne stoji. Posebno se toj tvrdnji opire svojim opsegom i sustavnom obradom rječnik *Blago jezika slovinsko-ga* J. Mikalje.

Inače je taj latinski predgovor prava studija o ilirskom jeziku, njegovu položaju unutar porodice slavenskih jezika, s mnogo važnih podataka o kulturi i književnosti onodobnoga slavenskoga svijeta i posebno Hrvata. Voltiggi je zaista iskreno nastojao upoznati Europu s hrvatskim kulturnim stečevinama.

Voltiggijeva *Ilirska gramatika* obaseže 59 stranica. Hrvatski je dio pisan, kao i rječnik, tzv. slavonskom grafijom.

Deklinacijski i konjugacijski su obrasci paralelno hrvatsko-talijansko-njemački (*junak – l’eroe – der Held*), a objašnjenja i pravila su dvostupačno organizirana, i to tako što je u prvome stupcu talijanski, a u drugome njemački tekst. Drukčije rečeno: metajezici su talijanski i njemački. Unutar inojezičnih objašnjenja primjeri su samo na hrvatskom.

Voltiggijevoj *Gramatici* odgovarao bi naziv kompendij hrvatskih oblika. U odnosu na Della Belline *Istruzioni*, a pogotovo prema Kašićevim *Institutiones* i Lanosovićevu djelu *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* ova *Gramatika* je sažetak i najkraća moguća pouka o sklonidbenim obrascima, o glagolskim vremenima i nepromjenjivim vrstama riječi, s najnužnijim objašnjenjima i tumačenjima. Jednomu poglavlju Voltiggi daje naslov *Sintaksa* premda i u tome dijelu knjige dosta nesustavno tretira morfološke probleme.

Sam autor bio je svjestan svih nedostataka i nedovršenosti svojega udžbenika, što je očito iz završne rečenice kojom sebe opravdava, a učenika bodri: *Usus te plura docebit*.

Struktura Gramatike

Unatoč razlici u opsegu, već površan pogled u *Ilirsku gramatiku* otkriva ovisnost o Della Bellinim *Istruzioni*, ali i o Della Bellinu sljedbeniku, poznatome slavonskome gramatičaru Marijanu Lanosoviću (1742.–1812.).²

Utjecaj tih dvaju jezikoslovaca sasvim je očekivan. Voltiggi je svoj rječnik u velikoj mjeri temeljio na Della Bellinu trojezičnome *Dizionario*, a to istodobno znači da je morao poznavati i njegovu gramatiku. Lanosovićeva je gramatika, pisana njemačkim jezikom, priznata u europskim razmjerima u 18. st., Lanosović je smatran najboljim onodobnim gramatičarem, pa je sigurno Voltiggi-

² Lanosović je autor gramatike *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, izašle u tri izdanja 1778., 1789., 1795. Opseg I. izdanja je 120 stranica.

ju bio uzorom. Sam je Lanosović pak izrijeком priznao da se u gramatičarsko-me radu oslanjao na Della Bellu (Kolenić 2003: 78, 84).

Najuočljivije je podudaranje u broju padeža. Još od Kašića svi gramatičari, pa i Della Bella i Lanosović, preuzimaju latinski sustav od šest padeža. Šesti padež bio je ablativ iako je zbog jednakosti s genitivom u hrvatskim gramatikama nepotreban. Hrvatski gramatičari u jednini dodaju sedmi (instrumental), a u množini sedmi i osmi padež (instrumental i lokativ). Isti raspored padeža nalazimo i u Voltiggija.³

Voltiggija i Lanosovića razdvajaju poneke terminološke razlike. Lanosović za jedninu koristi njemački naziv *einzel(n)e Zahl*, za množinu *mehrere Zahl*, a Voltiggi samo talijanske *singolare, plurale*.

Voltiggi počinje svoju *Gramatiku* sklonidbom pokazne zamjenice *ovi, ova, ovo* koja funkcionira kao oznaka roda umjesto člana u talijanskom i njemačkom. Isti pristup nalazimo i u Della Belle u II. poglavlju, I. paragraf, te u Lanosovića.

Sljede tri imeničke deklinacije s kriterijem klasifikacije kao u Della Belle i Lanosovića, a to je nastavak Gjd i završetak riječi u Njd. Tako u I. deklinaciju Voltiggi uvrštava najprije imenicu m. r. *junak*, zatim imenicu sr. roda na *-e: vri-me*, sr. r. na *-o: stado*. I. deklinaciji pripada i „nepravilna“ imenica („nome irregolare“) *dan*. Della Bella ima iste primjere, osim što za prvi tip daje sklonidbu imenice *vjetar*. Naravno, Della Bella navodi više primjera, više sklonidbenih obrazaca i više uputa o odstupanjima i posebnostima.

Lanosović u sklonidbenim obrascima koristi padežna pitanja, navodi uz svaku deklinaciju niz imenica koje idu po istome obrascu, upozorava na glasovne promjene. Voltiggi svoje upute naziva kao i Della Bella *avvertimenti*, odnosno njemački *Anmerkungen* kao Lanosović, ali nije opširan kao njegovi prethodnici. Uz I. deklinaciju *avvertimenti* (upute) upozoravaju da se sve imenice m.r. svršavaju na suglasnik, a s.r. na *-o/-e*, Gjd kod svih je na *-a*, treća uputa govori o „oduzimanju“ *-a* u Gjd na primjerima *otac - oca, oganj - ognja*, četvrta poučava o „proširivanju“ Gjd tipa *momče, momčeta; ime, imena; dijete, djeteta*. Sljedeća napomena odnosi se na mogućnost dvojnoga nastavka u Dmn *-em, -im*. Niz uputa završava poukom o posebnim množinskim oblicima: *čovik - ljudi; nebo - nebesa; oko - oči; uho - uši/uha; dijete - dica; tele - telci*. Napominje da su likovi *oči, uši* ženskoga roda. I odabrani primjeri i pouke identične su Della Bellinim i Lanosovićevim, s tim što su starije gramatike mnogo iscrpnije.

Naizgled, Voltiggi je uputama obuhvatio sva odstupanja i posebnosti koja bi strancu mogla stvarati probleme, ali u usporedbi s Della Bellom i Lanosovićem

³ Lanosović u III. izdanju uvodi lokativ u jednini, što Voltiggi nije preuzeo.

vidimo da mnogo što nedostaje. Nema pouke o deklinaciji etnika izvedenih sufiksom *-anin*, o palatalizacijama u pojedinim padežima, o dugoj i kratkoj množini, o deklinaciji vlastitih imena.

II. deklinacija oprimjerena je imenicom *vojvoda*, što je jednako kao u Della Belle i Lanosovića, s tim što Della Bella izrijekom tumači da se radi o imenici koja označava mušku osobu, a na drugim primjerima (*riba*, *Marija*) pokazuje deklinaciju imenica s podudarnim gramatičkim i prirodnim rodod. Lanosović također ima više primjera (*divica*, *Andrija*, *Ana*, *sluga*...). Voltiggi uz II. deklinaciju, opet kao njegovi uzori, tumači „nepravilne“ imenice (irregolari; unrichtig) *mati*, *kći*. U napomeni upozorava da imenice II. deklinacije završavaju u Njd na samoglasnik *-a*, a u Gjd na *-e*.

III. deklinacija opisana je sklonidbom imenice *milost* i napomenom da se imenice toga tipa uvijek završavaju na suglasnik i ženskoga su roda. Od Della Belle se razlikuje po odsutnosti drugih primjera. Lanosović dodaje popis imenica koje se sklanjaju po tome obrascu.

Sljedeće, vrlo kratko poglavlje bavi se pridjevima. Za primjer pridjevske sklonidbe uzima Voltiggi pridjev *dobar*, kao i njegovi uzori. Za razliku od prethodnika samo djelomično i posredno pokazuje razlike u pridjevskome vidu. Nema ni pouke o uporabi određenoga i neodređenoga vida, čemu Lanosović posvećuje dosta mjesta. Upute o tvorbi komparativa i superlativa identične su Della Bellinim, ali bez njegovih tipičnih opširnih objašnjenja. I s Della Bellom i s Lanosovićem slaže se po mogućnosti izražavanja superlativa pomoću *naj + komparativ (najbolji)* i *pri + pozitiv (pridobar)*.

Della Bellinu popisu „nepravilnih“ komparativa (*dobar - bolji*; *zao - gori*; *mali - manji*; *visok - viši*; *drag - draži*; *jak - jači*; *lijep - ljepši*) dodaje Voltiggi pridjeve *dubok - dublji*; *širok - širji*. Oblik *širji* preuzet je od Lanosovića.⁴

Razmatranje o zamjenicama, također sažeto u odnosu na Della Bellu i Lanosovića, donosi sklonidbu ličnih zamjenica i povratne zamjenice *sebe* bez ikakvih komentara. U odjeljku o posvojnim zamjenicama dana je kompletna sklonidba zamjenice *moj*, *moja*, *moje*, a ostale su posvojne zamjenice samo nabrojene.

Kao i Della Bella i Voltiggi pridjev *našinski* uvrštava među zamjenice te dodaje paralelno *vašinski*, očito po uzoru na Lanosovića.

Voltiggi nije preuzeo od Della Belle i Lanosovića čakavski oblik odnosno zamjenice *ki*, *ka*, *ke*, već ima samo *koi*, *koja*, *koje*.

Voltiggi ne navodi ni jednu upitnu zamjenicu, od pokaznih ima samo *ovi*, *oni*.

⁴ Lanosović bilježi komparative: *višji*, *gorji*, *dražji*, *jačji*, *širji*.

Slijedi odjeljak o brojevima, gdje se prvo navode redom glavni brojevi od *jedan* do *dvadeset i jedan*, popisu se dodaju *sto* i *hiljada*. Redni brojevi su navedeni u sva tri roda od *prvi* do *deseti*. O višočlanim rednim brojevima nema ni riječi.

U uputi poučava čitatelja o slaganju uz brojeve, gdje kaže da uz brojeve od jedan do četiri imenica stoji u Gjd, a od pet dalje u Gmn.

Sklonidba brojeva nije pokazana, nema podataka o brojevnim imenicama, pridjevima i priložima, tako da u ovome segmentu izrazito zaostaje za Della Bellom.

Poglavlje o glagolima, najopsežniji dio *Gramatike*, također je oblikovano prema shemi glagolskih vremena kakvu je primijenio Della Bella, ali uz znatan pomak koji ide Voltiggiju u zasluge i nikako ne bi trebao biti nedostatak.

Della Bella u prikazu glagolskoga sustava slijedom tradicije i zbog ovisnosti o latinskim predlošcima osim indikativa uvodi i optativ, konjunktiv, imperativ i kondicional glagolskih vremena, sasvim strane hrvatskomu jeziku. Voltiggij ima samo indikativ i konjunktiv kao i Lanosović u I. izdanju. Konjunktiv je morao zadržati zbog talijanskoga i njemačkoga koji imaju tu kategoriju.

Izbor primjera i konjugacijske paradigme, osim malih razlika, očituju Voltiggijevo ugledanje na Della Bellu. S Lanosovićem se slaže po izboru primjera *štiti* - *štijem* za obrazac II. konjugacije, dok Della Bella oprimjeruje II. konjugaciju glagolom *orati*. Identična je i podjela na tri konjugacije (prema svršetku 1. lica prez. *-am*, *-em*, *-im*) i uvrštavanje *htjeti* i *moći* u kategoriju nepravilnih glagola.

Della Bella čitatelja obavještava o nizu odstupanja u tvorbi glagolskih vremena, o glagolskome vidu, o izvedenim i složenim te o bezličnim glagolima.

Voltiggi takvih pouka nema. Pasiv je obrađen vrlo sažeto i metodološki nespretno, jer pravilo za tvorbu glag. trpnoga pridjeva dolazi nakon obrazaca za tvorbu pasiva. Bezlični su glagoli samo popisani, jedino je uz glagol *grmiti* dodano nekoliko oblika (3. l. jd. prez., 3. l. jd. impf., 3. l. jd. perfekta i glagolski prilog sadašnji).

Nije razvidno zašto posebno prezentira konjugaciju glagola *dignuti/dvignuti*, u čemu se još jednom ogleda Voltiggijeva sklonost da preuzme Della Bellin i Lanosovićev primjer, a ne objasni pojavu zbog koje se određeni glagol uopće izdvojeno tumači. I Della Bella i Lanosović napominju da se radi o nepravilnome glagolu, Lanosović čak objašnjava u čemu se nepravilnost očituje.

Najbitnija razlika prema Della Belli i Lanosoviću zapaža se u nazivima glagolskih vremena. Uspoređivati, naravno, možemo s Della Bellom samo talijanske nazive, a s Lanosovićem samo njemačke.

Prezent u obojice na talijanskome glasi *presente, imperfetto* je imperfekt.

Za sustav prošlih vremena Della Bella koristi sljedeće nazive: *perfetto remoto* (aorist), *perfetto propinquo* (perfekt), *plusquamperfetto* (pluskvamperfekt).

Voltiggi aorist naziva *passato semplice*, perfekt je *passato composto*, *piucchè passato* je pluskvamperfekt.

U kategoriji konjunktiva Della Bella ima naziv *preterito imperfetto primo* (s primjerom *bio bih*) i *altro imperfetto (da bih bio)*, prema čemu Voltiggi rabi *imperfetto I.* i *imperfetto II.*

Prema Della Bellinu konjunktivnomu *plusquam perfetto* i *altro plusquam perfetto* Voltiggi koristi nazive *piucchè passato I.* i *piucchè passato II.*

Pri tome treba naglasiti da različiti nazivi pokrivaju identične sadržaje, čak identične primjere.

Voltiggijevi njemački nazivi za prošla vremena razlikuju se osim za pluskvamperfekt, sasvim neočekivano, od Lanosovićevih. Lanosović njemačkim nazivima dodaje latinske kao i kod ostalih vrsta riječi radi točne identifikacije gramatičke kategorije. Lanosović prošla vremena indikativa imenuje na sljedeći način: *die jüngst vergangene Zeit* – ‘imperfekt’ (Voltiggi: *die unlängst vergangene Zeit*), *die I. vergangene Zeit* – ‘aorist’ (V: *die einfache vergangene Zeit*), *die II. vergangene Zeit* – ‘perfekt’ (V: *die zusammengesetzte vergangene Zeit*), *die längst vergangene Zeit* – ‘pluskvamperfekt’ (V: isto).

U indikativu glagola *biti* Della Bella navodi samo oblike futura I. (*biti ćeš*) i naziva to vrijeme *futuro*. Oblike fut. II. (*budem bio*) u kategoriji konjunktiva imenuje također *futuro*.

Voltiggi pak *futuro* koristi za fut. I., a *altro futuro* samo za svršeni prezent glagola *biti*: *budem, budeš...* i prefigurani prezent u funkciji fut. II. (*uzštijem uzučim*). Kod ostalih glagola fut. II. (*budem+inf/ budem+gl.pridjev radni*) naziva samo *futuro* i kao i njegov prethodnik uvrštava ga među oblike konjunktiva.

Lanosović fut. I i fut. II naziva *die künftige Zeit*, a Voltiggi *die zukünftige Zeit* koristi samo za fut. I, dok fut. II. naziva *zweite zukünftige Zeit*.

Važna nazivoslovna razlika postoji i u odredbi za pomoćni glagol *jesam*: za Della Bellu je to *verbo sostantivo* (‘glagol opstojnosti’), a za Voltiggija – *ausiliare* (‘pomoćni’), odnosno *Hilfswort* kao u Lanosovića.

Terminološke razlike između Voltiggija i njegovih uzora upućuju na zaključak da je morao konzultirati još neke talijanske i njemačke gramatike iz kojih je preuzeo navedene nazive. Šire proučavanje Voltiggijeva rječnika i *Grammatike* vjerojatno bi dovelo do otkrića za sada nepoznatih izvora.

U skladu s tradicijom u opis glagolskoga sustava ulaze i infinitiv, gerundiv i participi.

Lanosović nema posebnih objašnjenja za infinitiv, gerundiv i particip. On se zadržava samo na navođenju oblika, koji su u svim kategorijama identični Voltiggijevim, pa je vjerojatnije da se Voltiggi i u tome segmentu morfološkoga opisa izrazitije ugledao u Della Bellu.

U Voltiggija infinitiv ima dva lika samo od glagola *biti*: *biti*, *bilo biti* prema tal. infinitivu presente *essere*, odnosno infinitivu passato *essere stato*. Oblik *biti* odgovara njemačkom infinitivu I. (infinitiv prez. akt) *sein*, a *bilo biti* infinitivu II. (infinitiv perf. akt.) *gewesen sein*. Voltiggi hrvatskomu pripisuje oblik koji zapravo u njegovu fondu glagolskih načina ne postoji, ali je takav postupak opravdan kontrastivnim pristupom. Autor na umu ima korisnika koji hrvatski treba naučiti poredbenom metodom.

Infinitiv ostalih obrađenih glagola glasi *imati*, *štiti*, *učiti*, *htiti*, *moći*.

Gerundiv (Gerundio; Vertretungswort) izražen je u Voltiggija oblicima *budući*, *za biti* (*essendo*; *seind*, *zu sein*); *imajući*, *za imati* (*avendo*); *štijući*, *za štiti* (*leggendo*); *učeći*, *za učiti* (*insegnando*). Della Bella razlikuje gerund prezenta i imperfekta (*budući*, *imajući*, *učeći*) i gerund perfekta i pluskvamperfekta samo za glagol *biti* (*bivši*, *budući bio*). Voltiggijev posebni oblik *za+infinitiv* potječe iz Lanosovićeve gramatike.

Po tvorbi participi (Participio; Mittelwort) razlikuje se pomoćni glagol *biti* od ostalih glagola. Od *biti* Voltiggi navodi particip *bivši*; *budući bio*, *bila*, *bilo* (*essendo stato*, *stata*, *stato*; *gewesen ist*), te participio passato (Vergangenes Mittelwort) *bio*, *bila*, *bilo* (*stato*, *stata*, *stato*; *gewesen*). Della Bella razlikuje particip prezenta i imperfekta (*budući*, *a*, *e*) i particip perfekta i pluskvamperfekta (*bio*, *bila*, *bilo*; *bivši bio*).

U talijanskome jeziku postoje i gerundio i participio, ali je raspored oblika drukčiji nego u Voltiggija. Dovoljno je usporediti te oblike i njihove nazive od glagola *imati*.

Od glagola *avere* (*imati*) gerundio presente glasi *avendo* (*imajući*), kako je i u Voltiggija u kategoriji gerundiva. Talijanski gerundio passato u obliku *avendo avuto* u Voltiggija je stavljen kao istoznačan uz *imavši*, *budući imao* (*avendo avuto*; *da einer gehabt hat*) i svrstan u kategoriju participio passato. Talijanski participio presente *avente* Voltiggi nema ni uz jedan oblik jer particip prezenta *imajući*, *ća*, *će* prevodi s *avendo* (njem. *habend*). Jedino se s talijanskim slaže u obliku participio passato *avuto* (*imao*).

U kategoriji participio Voltiggi, dakle, navodi oblik *imajući*, *ća*, *će* (*avendo*; *habend*), a pod participio passato *imao*, *imala*, *imalo* (*avuto*, *avuta*, *avuto*;

gehabt); *imavši, budući imao* (*avendo avuto; da einer gehabt hat*). Po istome obrascu tvore se participi *štijući, a, e; učeći, a, e*; odnosno participio passato: *štio, štila, štilo; štivši; budući štio; učio, učila, učilo; učivši i budući učio*. Pred kraj knjige kao da se umorio, pa pod zajedničkim naslovom *participio* dolaze redom oblici koji su u drugim slučajevima razdvojeni na *participio* i *participio passato*. Npr. u istu skupinu idu *dignući, a, e; dignuo, dignula, dignulo; hotijući/hoteći, a, e; hotio, hotila, hotilo/hotjela, hotjelo; hotivši, budući hotio*; dok pod *participio passato* dolazi oblik *hotjen, na, no*.

Uz pravila o tvorbi pasiva glagolski trpni pridjev Voltiggi naziva *participio passivo*, a u njemačkome stupcu preuzima Lanosovićev naziv *das Mittelwort leidender Bedeutung*.

Da bismo objasnili Voltiggijevu podjelu na gerundive, participe i podvrste participa, moramo se ponovno osvrnuti na stanje u Della Bellinim *Istruzioni*.

Della Bella podcrtava razliku između gerundiva i participa tvrdnjom da je gerundiv nepromjenjiv (*budući, imajući – essendo, avendo*), a particip se deklinira kao pridjev i ima tri roda (*imajući, imajuća, imajuće*). Della Bella nema odgovarajućega talijanskoga oblika za taj particip, već daje prijevod „quello che hà, quella che hà, quello che hà, ili haveva“.

Participe zatim dijeli na particip prezenta i imperfekta (*imajući, a, e; orući, a, e*) i particip perfekta i pluskvamperfekta (*imao, imala, imalo – avuto, a, o; imavši – avendo avuto; orao, orala, oralo – bez istovrijednice; oravši – avendo arato*). Uz glagol *učiti* Della Bella napominje da *učivši i budući učio* znače isto.

Voltiggijeva i Della Bellina shema se, dakle, podudaraju, a različiti su nazivi za iste pojave.

Namjena gramatike postavila je pred Voltiggija problem opisa gerundiva i participa u njemačkome jeziku.

Njemački nema gerundiva, pa prema "hrvatskom" gerundivu Voltiggi u njemačkome kao istovrijedan oblik stavlja particip I., npr. *imajući – habend, štijući – lesend*, prijedlog s glagolskom imenicom ili prijedložni infinitiv: *učeći – im lehren, zu lehren*.⁵

Particip tipa *učeći, a, e; imajući, a, e* Voltiggi također prevodi njemačkim participom I. *lehrend, habend*, a kod glagola *štiti* ('čitati') prema participu *štijući, a, e* stoji njemački *da einer liest*, zavisna rečenica s glagolom u 3. l. jd. prezenta.

Dosljedno njemačkim participom II. prevodi hrvatski glag. radni pridjev (*participio passato*): *štio –gelesen, učio – gelehret, imao – gehabt*.

⁵ Iako pisana malim slovom, riječ *lehren* u svezi *im lehren* je glag. imenica.

Kategorije koje u njemačkom nemaju ekvivalenta Voltiggi je preveo opisno. Npr. *imavši, budući imao* prevodi zavisnom rečenicom s predikatom u 3. l. indikativa perfekta *da einer gehabt hat; štivši – als einer gelesen hat; učivši – da einer gelehret hat*. Takvih prijevodnih istovrijednica Lanosović nema, pa je, vjerojatno poučen nastavničkim iskustvom, Voltiggi dodao prijevod kao objašnjenje značenja.

Nakon obrade glagola Voltiggi pod naslovom *Avverbi, Die Nebenwörter* ('prilozi') niže trojezični popis na kojem su se našli ne samo prilozi nego i veznici i uzvici. U uputama koje stoje nakon popisa objašnjava da od pridjeva srednjega roda nastaju prilozi. Na istome mjestu objašnjava i upotrebu negacije.

Prijedloge razvrstava prema padežima s kojima se koriste i daje primjere, premda tumačenja nisu uvijek točna. U odnosu na Della Belline iscrpne komentare i brojne primjere to su tek napomene. Mnogo opširniji je i Lanosović, čije je utjecaj na taj dio Voltiggijeva priručnika više nego očevidan.

Morfološki opis završava nabranjem veznika i uzvika. Voltiggi među uzvike ubraja pozdrav s *Bogom* i frazu *zdrav bio*.

Završno poglavlje s naslovom *Sintaksa* opisuje tek poneku odliku koja bi se smatrala sintaktičkom, pretežu opisi morfoloških pojava.

Starije gramatike nisu također u tome segmentu posebno iscrpne. Ni u jednoj koja mu je mogla poslužiti kao predložak nisu obrađene rečenice i veće sintaktičke jedinice, nego su nanizana sintaktička pravila u izboru autora gramatike.

Voltiggi je to poglavlje organizirao kao sintaksu vrsta riječi, pa redom govori o imenicama, pridjevima, zamjenicama i glagolima.

Usporedba s Lanosovićem otkriva da je Voltiggi na samosvojan način iskoristio sintaktičke upute svojega uzora, odnosno da ih je pojednostavnio, a pravila reducirao. Lanosovićev opis sintaktičkih pravila ustrojen je kao sintaksa padeža imenica i pridjeva, zamjenica i brojeva, gdje je svaka vrsta riječi obrađena u okviru određenoga padeža. Čitatelju je ponuđen niz primjera. Posebno je obrađena sintaksa glagola, gdje se uglavnom obrazlaže rekcija.

Može se pretpostaviti da je Voltiggijev izbor sintaktičkih pravila proistekao iz njegova pedagoškoga iskustva, odnosno iz spoznaja o problemima s kojima se susreće stranac pri učenju hrvatskoga i o učeničkim mogućnostima percepcije jezičnih pojava.

Primjer Voltiggijeva pristupa Lanosoviću nalazimo u sljedećem pravilu. Govoreći o imenicama, Voltiggi tvrdi da se dodavanjem imenici dočetaka *-ov, -ev, -in, -ni, -ski* tvore pridjevi. Nema naznaka o tipu imenice od koje se pridjev izvodi.

Lanosović to pravilo veže za genitiv imenica, odnosno upućuje na mogućnost izražavanja posvojnosti pridjevom, a ne samo genitivom imenice. U prvoj stavku toga pravila nalazimo pridjeve izvedene sufiksima *-ov*, *-ev*, *-in*, *-ni* od općih imenica, a u drugome Lanosović poučava da se sufiksom *-ski* tvore pridjevi od toponima. Primjere je Voltiggi preuzeo od Lanosovića: *papin, cesarov, kućni, kraljev*.

U odjeljku o imenicama Voltiggi poučava o uporabi padeža vezano za priloge vremena (kada), količine (koliko), ili za zamjenice *tko, koji, što*.

Pravila se formuliraju na temelju konkretnih primjera, ali bez uočljive pravilnosti u redoslijedu obrade pojava.

Primjer takvoga pristupa je 7. stavak sintaktičkih uputa gdje se kaže: kad se pita koliko vremena, stavlja se (misli imenica - nap. DGB) u akuzativ: *ja štijem celu noć*. Osim te mogućnosti, postoji i uporaba imenica "dan, noć, nedilja u 3. i 4. padežu: *jedan put u danu, na dan*". Pri tome ne uočava da se u prvom primjeru ne radi o dativu (u danu), nego o lokativu.

Ili stavak 8: kada se pita *komu, čemu* stavlja se („si mette“) u dativ – *ja tebi želim svako dobro*. U obradi imenica očekivali bismo primjer s imenicom u dativu, a ne sa zamjenicom.

U stavku 9. tvrdi da na pitanje *koga, što* imenica mora biti u akuzativu, ilustrirano primjerom *ljubim Boga i svakoga čovika*.

Razmatranje o imenicama počinje, slijedeći gramatičke opise njemačkoga jezika, napomenom o rodu imenica. Takav naputak mogao je vidjeti i u Lanosovića, ali smješten u morfološki opis. Tvrdi da su imenice koje znače nazive i imena zemalja, naroda, znanosti i umjetnosti, dana i mjeseci, brda, rijeka i drveća te slova uvijek muškoga roda. Naravno da je takvim uopćavanjem previdio odstupanja već u najpoznatijem fondu kakav su npr. nazivi dana i mjeseci. Voltiggi je preuzeo Lanosovićev popis, ali nepažljivo budući da je Lanosović registrirao odstupanja u svim značenjskim skupinama.

Zatim utvrđuje odnos između roda imenice i završetka Njd.

U odjeljak o imenicama smjestio je i naputak o uporabi ličnih zamjenica uz lične glagolske oblike. Prva napomena izriče pravilo da se na pitanje *tko, što* odgovara nominativom: *ja govorim*. Primjera s imenicom u nominativu nema. Druga uputa odnosi se na izlišnost izricanja lične zamjenice uz lične glagolske oblike: *znam da si ovde*.

Prava sintaktička pouka odnosi se na kategoriju određenosti i neodređenosti, odnosno uporabu partitivnoga genitiva ili akuzativa u izrazima tipa *daj mi kruha* prema *daj mi kruh*.

Voltiggi naglašava i jednakost A i Njd kod imenica m. r. koje znače predmet (neživo), ali ne govori ništa o sinkretizmu A i Gjd kod imenica sa značenjem osobe (živo).

Imenice koje znače sredstvo ili način u instrumentalu dolaze bez prijedloga *s*, a izražavanje društva zahtijeva prijedlog. To pravilo ilustrira primjerima *tući palicom, ja hodim s tobom*.

Uzrok se, prema Voltiggijevim uputama, izražava ablativom: *umriti od glada*, a prednost ili prvenstvo besprijedložnim instrumentalom: *ja sam veći glavom*.

U sintaksi pridjeva na prvome je mjestu uputa o slaganju pridjeva i participa s imenicom u rodu, broju i padežu.

Uz priloge *mnogo, malo* obavezan je genitiv: *mnogo razuma*.

Dopunu u genitivu traže pridjevi koji znače obilje ili nedostatak: *bačva puna vina*; premda se može reći *bogata zemlja u žitu*. Primjeri i pravilo preuzeti su iz Lanosovića, u kojega je mnogo više i potvrda i tumačenja.

U raspravi o zamjenicama prva uputa govori o naglašenim (duljim) i enklitičkim oblicima ličnih zamjenica, ali bez navođenja pravila uporabe.

I ovdje se pouke temelje na konkretnim primjerima, pa se tako korisnika poučava da pokazne zamjenice u pitanjima i odgovorima dolaze u sr. rodu: *tko je ovo? tko je ono? ono je moj naučitelj*.

Voltiggi je uočio razliku u uporabi zamjenice *svoj* i posvojnih zamjenica za treće lice, što je iznimno važno u kontrastivnom pristupu učenju jezika. Kako se u tome razlikuju njemački i hrvatski, Voltiggi je to objašnjenje smatrao nužnim, ali nije bio siguran da je do kraja protumačio razliku. Lanosović pokazuje razliku na primjerima, a Voltiggi se nada da će nastavnik i praksa bolje objasniti: „Das Mehrere wird der Lehrer und die Gebrauch erklären“. Takva je napomena jedinstvena u cijelome tekstu.

U sintaksi glagola najprije utvrđuje da se glagol i njegov subjekt slažu u licu i broju: *ja govorim*.

Čitav niz uputa koje zatim slijede zapravo pripadaju morfologiji. Voltiggi dijeli glagole na pravilne i nepravilne, za svaku pojedinu konjugaciju donosi infinitiv i 1. lice prezenta, posebno ako se u prezentu provodi kakva glasovna promjena. Vrlo kratko uspoređuje svršene, trajne i učestale glagole u hrvatskom s načinima izricanja glagolskoga vida u talijanskom.

Sintaktičkom opisu, u pravome smislu, pripadaju samo napomene o uporabi svršenoga prezenta za izricanje buduće radnje i o konstrukciji *za+infinitiv* kao zamjeni za namjernu rečenicu.

Svoju *Gramatiku* Voltiggi završava popisom hrvatskih „frazu i izreka“ (*Maniere di dire; Redensarten*), zapravo kolokacijama i primjerima iz Della Bellinih *Istruzioni*. Od ukupno 22 fraze samo tri nisu kao Della Belline. Voltiggijeve intervencije svode se na zamjenu ličnoga glagola iz Della Bellina primjera infinitivom (DB: *uhilio imanjem* prema *uhiliti imanjem*) ili na promjenu jedne sastavnice (DB: *služiti se Petrom* u *služiti se Osipom* – što je njegova vlastita intervencija; DB: *rijeka teče mlijekom* u *rijeka teče zlatom*, kako je vidio u Lanosovića).

Hrvatski jezik Voltiggijeve Gramatike

S motrišta jezične povijesti važno je pitanje koji i kakav hrvatski jezik Voltiggi opisuje svojom *Gramatikom*.

Osim vanjske i unutrašnja struktura (opisani jezik) Della Bellina djela bila je Voltiggiju prihvatljiva. Nema sumnje da ga u tome podržava činjenica da ni Lanosović nije imao problema s prihvaćanjem Della Bellina jezika.

Očekivalo bi se da je u više od sedam desetljeća, koliko dijeli Voltiggija od Della Belle, štokavski sustav oblika, i organski i književno stilizirani, pretrpio neke mijene.

Usporedba s Della Bellinom građom pokazuje, međutim, minimum razlika.⁶

Jedninski oblici imenica u svim sklonidbenim tipovima identični su u obojice gramatičara. Konkretno u svakome sklonidbenome tipu pojavljuju se isti oblici kao u standardnome hrvatskome jeziku. Voltiggi provodi ujednačavanje Gjd s Ajd kod imenica koje znače biće iako o tome govori neizravno tek u sintaksi. Jedina inovacija u odnosu na Della Bellu zapaža se u Vjd e-vrste, gdje Voltiggi naporedo bilježi *o vojvoda* (starije) i *vojvodo* – kako je u Lanosovića.

Iako je sasvim sigurno da su neki stari oblici im. *dan* nestali iz jezika do početka 19. st. kada se pojavljuje Voltiggijev priručnik, autor takve pojave ne registrira.

Još od Della Belle pa do Lanosovića u sklonidbi imenice *dan* izjednačeni su A i Gjd, što se ponavlja i u Voltiggija kao dokaz njegove povremene nekritične ovisnosti.

U množinskim oblicima inoviran je Gmn a-vrste i e-vrste, pa uz Della Bellin i općeštokavski nast. *-ā* (*junaka, stada, vojvoda*), Voltiggi uvodi i novo *-ah*: *junakah, vrimenah, danah, vojvodah*. Važno je naglasiti da Lanosović u sklo-

⁶ Ovdje ostavljamo izvan razmatranja opreku ijekavizam u Della Belle prema ikavizmu u Voltiggija jer nije bitan pri usporedbi oblika.

nidbenim obrascima ima samo likove na *-ah*. Izvan obrazaca nalaze se i oblici Gmn na *-ā*, pa i Voltiggijeva oznaka dužine na genitivnim oblicima potječe iz Lanosovićeva imeničkoga sustava.

Voltiggi ima i Gmn *vrimenih, dnih, milostih*.

D i Lmn imenica imaju stare nastavke, inoviran je unekoliko Imn, što je također jednako slici koju donosi Della Bella. Voltiggi se minimalno odvaja od Della Belle, što se očituje u uvođenju oblika *vojvodami* u Imn pokraj novoga *vojvodama* (Della Bella ima *vojvodama/vojvodam*) i oblika *milostimi* uz *milostima* također u Imn (Della Bella samo *milostima*). Oblike *vojvodami, milostimi* u svojim obrascima ima Lanosović.

U kategoriji ličnih zamjenica Voltiggi se razlikuje od Della Belle naporednošću likova Ijd s *menom* (kao Lanosović) i *sa mnom*, te u Dmn uz *nam* (jedi ni Della Bellin oblik) dopisuje *nama, nami*. Uz *njim* dolazi i novo *njima*, kako je u Lanosovića.

Uz pune oblike kosih padeža posvojnih zamjenica *mojega, mojemu* dodani su i sažeti *moga, momu*.

U glagolskim oblicima Voltiggi ne registrira inovacije iako su neke promjene već provedene i u organskim govorima i u književnome jeziku. Sasvim je sigurno da su iščezli stari oblici imperfekta s nastavcima *-homo, -hote*, izgubio se particip prezenta i postao glagolski prilog sadašnji, gerundiv je „nepostojeća kategorija“, prestao se koristiti perfekt s punim oblikom pomoćnoga glagola tipa *jesam učio*. Povodeći se za Della Bellom i Lanosovićem, fut. II. tvori na dva načina: budem + infinitiv, budem + glag. pridj. radni, tipa *budem štio, budem štiti*.

Od Della Belle preuzima i izražavanje futura II. prefigiranim prezentom tipa *uzučim, uzštijem*, što su tipično knjiški likovi.

Umjesto zaključka

Nekoliko riječi zaslužuje mjesto Voltiggijeva udžbenika u povijesti hrvatskih gramatika. Kad su maretićevci kritizirali Voltiggijevu *Gramatiku*, posebnim su promašajem smatrali uporabu starih množinskih padeža i podjelu imenica na tri deklinacijska tipa prema završetku Gjd. I jedna i druga pojava, iako ne pripadaju istoj jezikoslovnoj problematici, nisu tipične samo za Voltiggija, jer na hrvatskoj gramatičarskoj vertikali teško da ćemo naći drukčiju situaciju (Gabrić-Bagarić 2003: 65–86).

Zapravo, sve dopreporodne gramatike uglavnom opisuju morfološku strukturu uz dodatak ograničenoga broja sintaktičkih naputaka, uglavnom pragmatičnih, namijenjenih strancu ili općenito slabije obrazovanu korisniku.

Morfološki opis u svim gramatikama od 17. do 19. st. organiziran je na isti način i gotovo redovito s istim primjerima u obrascima sklonidbe i spreznja. Gramatički oblici također su jednaki, malobrojna isključiva u pravcu autorova idiolekta ne mijenjaju pri tome bitno osnovni opis.

Na temelju gramatika iz toga odsječka jezične povijesti moglo bi se zaključiti da se u jeziku tijekom dva stoljeća ništa nije promijenilo. Točan bi zaključak bio da se nije mnogo što promijenilo u književnom hrvatskome jeziku, posebno u njegovoj štokavskoj stilizaciji, a gramatičari su očito pratili samo taj „korpus“. Gramatike, zapravo, opisuju naddijalektni izraz temeljen na štokavskome narječju i ovjeren višedesetljetnom uporabom.

Postojanje konzistentnoga jezičnoga izraza štokavskoga tipa, primijenjenoga u djelima značajnih pisaca i u djelima sa znatnim utjecajem na oblikovanje jezičnih navika (lekcionar, ritual), a stabiliziranoga u gramatičkim opisima 17. i 18. st., utro je put kretanjima u književnom jeziku 19. st.

Dvije etablirane gramatike, Kašićeva i Della Bellina, diktirale su i određivale gramatikološke i gramatičarske postupke velikomu broju mlađih autora jezičnih priručnika.

Voltiggijevu *Gramatiku* i u njoj opisani jezik zato ne treba smatrati anakronom pojavom, nego dokazom kontinuiteta hrvatskoga književnoga jezika i njegove gramatičke tradicije.

Izvori:

- DELLA BELLA, ARDELIO, *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, Mleci, 1728. / pretisak 2006. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- KAŠIĆ, BARTOL, *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*, Rim 1604., pretisak i prijevod u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
- MIKALJA, JAKOV, *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*, Loreto, 1649./pretisak 2008. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- LANOSOVIĆ, MARIJAN, *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, Osijek, 1778.
- VOLTIGGI, JOSIP, *Grammatica illirica*, Beč, 1803. u *Ricoslovnik (Vocabolario, Wörterbuch) illiricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom ili pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriantina*

Literatura:

- DANIČIĆ, ĐURO 1874. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka 17. vijeka*, Beograd: Državna štamparija.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2002. Život i djelovanje Bartola Kašića (1575.–1650.), pogovor pretisku *Bartol Kašić: Institutiones linguae Illyricae/Osnove ilirskoga jezika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2003. Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, Zagreb, 65 – 86.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2006. Ardelio Della Bella – gramatičar, pogovor pretisku *Ardelio Della Bella, Istruzioni grammaticali della lingua illirica, 1728.*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- HAM, SANDA 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- JERNEJ, JOSIP 1981. Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900., *Rad JAZU*, 388, Zagreb, 131 – 236.
- JERNEJ, JOSIP 1991. Struktura Della Belline gramatike, *Filologija*, 19, Zagreb, 23 – 29.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1981. Gramatika Bartola Kašića, *Rad JAZU* 388, Zagreb, 5 – 106.
- KOLENIĆ, LJILJANA 2003. *Brodski jezikoslovci, Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarijama*, Slavonski Brod: Matica hrvatska Slavonski Brod.
- STOLAC, DIANA 1991. Della Belline napomene o sintaksi, *Filologija*, 19, Zagreb, 45 – 48.
- TAFRA, BRANKA 1985. Lanosovićeve „Slavonska“ gramatika, *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, Osijek: JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, 179 – 191.
- TAFRA, BRANKA 1990. Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika, *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, Zagreb, 263 – 274.
- TAFRA, BRANKA 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb: Matica hrvatska.
- VINCE, ZLATKO 1978.; 1990. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Josip Voltiggi's *Grammatica Illirica* (1803)

Abstract

Josip Voltiggi's *Grammatica Illirica* (1803), annexed to a trilingual dictionary, is a practical handbook intended for foreigners who are learning the Croatian language. The external structure and the language described are a direct continuation of A. Della Bella's and M. Lanosović's Croatian language grammar books. The purpose of the *Grammar*, however, has determined the size of lessons and their character. Voltiggi does not tend to offer completeness of descriptions like the grammar books of his paragons, but tries to explain the basic morphological structure and a few conversational frameworks sufficient for basic communication.

Ključne riječi: aneksna gramatika, praktična namjena, poredbeni pristup, Della Bella, Lanosović

Key words: annexed grammar, practical use, comparative approach, Della Bella, Lanosović

